

KRYSTYNA KOWALIK

Pochodne nazw własnych w słownikach ogólnych współczesnej polszczyzny*

„Nazwa własna jest rzeczownikiem, który posiada referencję jednostkową, tzn. zdolność wyznaczania, wskazywania indywidualnego, niepowtarzalnego obiektu w celu wyróżnienia go od innych, w realnej lub wyobrażonej rzeczywistości pozajęzykowej, współczesnej lub minionej” (Kaleta 1998: 34). Pochodnymi nazw własnych mogą być zarówno inne nazwy własne (nomina propria, onimy), jak i nazwy pospolite (nomina appellativa, apelatywa), czyli wyrazy stanowiące określone klasy (Grodziński 1973: 12–14). Proces tworzenia tych ostatnich nazywa się derywacją odnazewniczą, deonimizacją, deproprializacją, eponimizacją, leksykalizacją nazw własnych (Rutkowski 2007: 29) (nb. w odniesieniu do apelatywizacji i deonimizacji M. Rutkowski proponuje rozłączenie zakresową terminów. „Deonimizacja mogłaby oznaczać szersze zjawisko osłabienia i/lub zerwania związku denotacyjnego, uchylecia/zniesienia sztywnej desygnacji, zaś apelatywizacja — ustanowienie nowej jednostki leksykalnej na bazie jednostki onimicznej i włączenie jej na stałe w obręb apelatywów”, jw.). Odnazewnicze apelatywa w polszczyźnie są bądź to wyrazami zapożyczonymi (Miodek, Orzechowski, Piotrowski 1967), niejednokrotnie internacjonalizmami (*amper* < *Ampère*, *om* < *Ohm*, *wat* < *Watt*), bądź powstałymi na gruncie rodzimym derywatami semantycznymi (*jasiak* ‘mała poduszka; odmiana fasoli’, *zośka* ‘gra’, *warszawa* ‘samochód osobowy marki Warszawa’) lub słowotwórczymi (*arafatka* ‘rodzaj biało-czarnej chusty’ < *Arafat*, *degolówka* ‘czapka z daszkiem i sztywnym okrągłym denkiem’ < *de Gaulle*, *napoleon(-ka)* ‘ciastko z kremem budyniowym lub pianką z białek’ < *Napoleon*, *pikas(-y)* ‘abstrakcyjny rysunek, malowidło, często o geometrycznym motywie’ < *Picasso*, *wersalka* ‘rozkładany fotel’ < *Wersal*, fr. *Versailles* (Bochnakowa 1994: 186). Powstałe w ostatnich latach prace (por. wybór literatury z tego zakresu zamieszczony na końcu artykułu) potwierdzają nie tylko wzrastającą aktywność onimów we wzbogacaniu słownictwa współczesnej polszczyzny, ale także znaczne zróżnicowanie

* Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2007–2012 jako projekt rozwojowy (R 17 004 03).

klas semantycznych motywowanych nazwami własnymi (Długosz-Kurczabowa 1990, Kopaliński 1996, Kallas 2003, Machnicka 2005, Pajewska 2005, Kallas 2006) i produktywność w tym zakresie licznych środków słowotwórczych (Ostromęcka-Frażczak 2001, Pielą 2001, Wtorkowska 2001, Dereń 2005).

Jak zauważa W. Lubaś, „Od dawna toczy się w onomastyce (i nie tylko) dyskusja o odrębności leksykalnej (semantycznej) i gramatycznej nazewnictwa własnego i apelatywnego” (Lubaś 2006: 261). Opinia, że „grupy te różnią się zdecydowanie pod względem funkcjonalnym” i że „Nie ma tu [...] między grupami [...] systemowej przepaści kategoryalnej” (Lubaś 2006: 267), istotna z ogólnoteoretycznego względu, pociąga za sobą określone praktyczne konsekwencje m.in. dla leksykografii; chodzi mianowicie o to, w jakim leksykonie (leksykonach) je zebrać i opisać. Pytanie to jest o tyle zasadne, że „W polskich słownikach ogólnych tradycyjnie nie umieszcza się nazw własnych (np. imion, nazw geograficznych) i wyrazów od nich pochodnych, pojawiają się one tylko wówczas, gdy są homonimiczne z wyrazami pospolitymi [...] albo tworzą połączenia frazeologiczne lub terminologiczne” (Żmigrodzki 2003: 55), mimo iż „Nazwy własne są w systemie językowym częścią składową leksyki” (Rymut 1988: 224).

Kwestia miejsca i zakresu nazw własnych w słownikach ogólnych polszczyzny nie jest nowa. Była roztrząsana z górami dwadzieścia lat temu w związku z planowanymi wtedy pracami nad Wielkim słownikiem współczesnego języka polskiego (Rymut 1988: 224–230, Cieślíkowa 1993: 21–31) i wydaje się, że mimo upływu czasu tak pewne konstatacje, jak i określone postulaty warte są przypomnienia i ponownego rozważenia. Poważne problemy wynikają z tego, że „zbiory apelatywów i nazw własnych nie są liczebnie równoważne”. Nawet fragmentaryczne badania „pozwalają stwierdzić, że nazw osobowych i geograficznych, odnoszących się do osób i miejsc znajdujących się w granicach obecnej Polski, jest znacznie więcej niż wyrazów pospolitych, notowanych przez najobszerniejsze słowniki języka polskiego” (Rymut 1988: 225–226). Łącznie stanowią ogromną liczbę jednostek leksykalnych. Ten fakt, a także znaczenie encyklopedyczne nazw własnych, inne ich tekstowe usytuowanie przy dominacji w tekstach wyrazów pospolitych sprawia, że proponuje się włączenie do słownika tylko tych ostatnich jednostek. Dla opracowania nazw własnych postuluje się odrębne leksykony (onomastykony), pomyślane jako uzupełnienie tego pierwszego (Rymut 1988, Cieślíkowa 1993: 29).

Z definicji, że „Nazwy (imiona) własne (nomina propria) przysługują jednostkom, gdy nazwy (imiona) pospolite [...] przysługują klasom jednostek [...] wyraz pospolity coś znaczy (ma znaczenie), a n. w. — nazywa” (Urbańczyk 1978, 1991), można by wnioskować, iż mamy do czynienia ze zbiorami o wyrazistych, ostrych granicach. Tymczasem „istnieje cała kategoria wyrazów lokujących się na pograniczu” (Rymut 1988: 224). Z uwagi na tę strefę pograniczną postuluje się włączenie do słownika „na równi z wyrazami sensu stricto pospolitymi” (jw.) takich kategorii, jak:

- 1) wyrazy pospolite pochodne od nazw własnych (*wersalka, pilsudczyk, wałęsówka, gierkowska sobota*),
- 2) wyrazy pospolite, które równocześnie mogą pełnić funkcje nazw własnych (terminy topograficzne typu *bugaj, grąd*),

- 3) nazwy własne, które równocześnie mogą funkcjonować w języku jako wyrazy pospolite (*Wenus* ‘piękna kobieta’, *Wersal* ‘wyszukana grzeczność, kurtuazja’),
- 4) nazwy własne występujące jako części składowe wyrażeń frazeologicznych (*jabłko Adama*, *ścięgno Achillesa*),
- 5) nazwy własne wielodesygnatowe (nazwy seryjnych produktów przemysłowych: *syrena*, *soplica*, nazwy mieszkańców państw i regionów: *Czech*).

Kryterium decydującym o włączeniu nazwy własnej do leksykonu byłyby semantyka. „Powinny w słowniku znaleźć się nazwy, których znaczenie konotatywne da się przetworzyć w informację semantyczną” (Cieślikowa 1993: 29).

Wobec dość ogólnikowo określonych kategorii pochodnych nazw własnych jako potencjalnych haseł słownika ogólnego polszczyzny trzeba przede wszystkim zadać sobie pytanie, o jakie formalne klasy leksemów chodzi. Jak było wyżej wspomniane, w słownikach wymienia się głównie dwie grupy regularnie tworzonych derywatów, mianowicie rzeczowniki będące nazwami mieszkańców, motywowane przez nazwy miejscowości, krain, państw, kontynentów i obiektów kosmicznych oraz odtoponimiczne przymiotniki. Z opracowań poświęconych tej tematyce (zob. Bibliografia) wynika, że tak określonym derywatom daleko do wyczerpania problemu. Okazuje się bowiem, że nazwy własne cechuje spora aktywność słowotwórcza. Aczkolwiek nazwy te bezpośrednio mogą motywować głównie rzeczowniki i przymiotniki, to jednak ich gniazda słowotwórcze nie ograniczają się do tych klas derywatów. Te ostatnie przecież otwierają nowe możliwości derywacyjne, a więc pochodne nazw własnych są przez nie motywowane nie tylko bezpośrednio, ale i pośrednio (Kallas 2003). Poza tym toponimy to ok. jedna trzecia onimów bazowych, trzeba się zatem liczyć z faktem, że w języku występują derywaty od innych typów nazw własnych, jak mitonimy, ergonimy, a zwłaszcza od antroponimów (Kallas 2006), odznaczające się — być może — mniejszą regularnością i seryjnością.

Bezpośrednio nazwy własne mogą motywować następujące klasy leksemów (Michalewski 1972, Różycka 2006, Zarębski 2003, Dereń 2005: 22–28):

rzeczowniki: *makiawelizm*, *balkanizacja*, *werteriada*, *warszawka*, *sienkiewiczolog*, *sławojka*, *donkiszoteria*, *olszewik*; *hektopaskal*, *antyeuropa*, *reeuropeizacja*; *gorbaczomania*, *warszawocentryzm*, *polonofobia*; *ZCHN*, *KUL*; *Świerkobył*, *Billary*, *Chinapeszt*;

przymiotniki: *spartański*, *rosyjski*, *dantejski*, *freudowski*, *ezopowy*, *janosikowaty*, *putramentalny*, *hlaskoidalny*, *gomulkowski-gierkowski*, *nacjonalistyczno-moczarowski*;

czasowniki: *glempić*, *sfinlandyzować*, *zbrukselizować*, *amerykanizować się*;

przysłówki: *salomonowo*, *po polsku*, *po balzakowsku*;

imiesłowy: *kadenizujący*, *podamerykanizowany*, *przeszajnowany*.

Nietrudno zauważyć, że pochodne nazw własnych to jednostki o różnorodnej strukturze formalnej, są bowiem wśród nich, poza derywatami i złożeniami, zestawienia, wyrażenia przyimkowe i skrótowce, co z leksykograficznego punktu widzenia też nie jest bez znaczenia.

Pochodne nazw własnych stanowią niezwykle zróżnicowaną grupę także pod względem semantycznym. Wśród rzeczowników poza wspomnianymi wyżej tworzonymi se-

ryjnie nazwami mieszkańców są także inne klasy derywatów (Kopaliński 1996, Kallas 2003, Pajewska 2005, Kallas 2006), np.:

nazwy osób: *goliat, łazarz, eskulap, beniaminek, alfons, chuligan, stachanowiec*;
 nazwy mieszkańek: *Bułgarka, Chinka, Polka, Rosjanka, Słowenka*;
 nazwy ekspresywne męskie i żeńskie: *Angol, Francuzik, Niemra*;
 nazwy dyscyplin naukowych: *arabistyka, bohemistyka, polonistyka, turkologia, egiptologia, niemcoznawstwo*;
 nazwy specjalistów w zakresie dyscyplin naukowych: *arabista, bohemista, polonista, egiptolog, turkolog*;
 nazwy specjalistek w zakresie dyscyplin naukowych: *arabistka, bohemistka, polonistka, egiptolożka, turkolożka*;
 nazwy języków: *angielszczyzna, czeszczyzna, polszczyzna*;
 nazwy lekcji: *francuz, polak*;
 nazwy zapożyczeń: *anglicyzm, polonizm*;
 nazwy książek, dokumentów: *polonica, varsawiana*;
 nazwy cech abstrakcyjnych: *amerykanizm, niemieckość, polonofilstwo, rusofobia, anglomania*;
 nazwy czynności: *polonizacja, rusyfikacja*;
 nazwy zakonów męskich: *albertyni, augustianie, bazylianie, benedyktyni, bernardyni*;
 nazwy zakonów żeńskich: *klaryski, urszulanki*;
 nazwy zwierząt, ras: *arab, teksle 'rasa owiec', bolończyk, spaniele*;
 nazwy roślin: *alstromeria, begonia, brukselka, budleja, euforbia, forsycja, gloksynia, koba, marcinki, michałki, weigela, weronika* (Magda-Czekaj 2003);
 nazwy produktów spożywczych, potraw: *beszamel, brie, camambert, ementaler, gouda, graham, malaga, tabasco, sherry*;
 nazwy tkanin, garderoby: *astrachan, ulster, walansjenka, tweed, tybet, panama, bikini, bermudy, baskijka, piuska, degolówka, batorówka* (też szabla);
 nazwy świąt, zabaw: *andrzejki, walentynki, saturnalie, sylwester*;
 nazwy tańców: *boston, charleston, habanera, siciliana, sztajer*;
 nazwy chorób: *franca, tularemia, brucelozę*;
 nazwy leków, minerałów, substancji chemicznych: *boksyt, fleczer, turkus, wanad, werniks, weronal, wulfenit*;
 nazwy jednostek miar: *amper, dżul, wat, wolt*;
 nazwy nagród: *Edgar, Nobel, Oscar*;
 nazwy pojazdów: *ford, nyska, warszawa*;
 nazwy przyrządów: *gilotyna, jacuzzi*;
 nazwy broni: *brauning, colt, kałasznikow, sten, winchester, damascenka*;
 nazwa stylu: *biedermeier, goldwynizm, gongoryzm, sheraton*;
 nazwy kierunków: *parnasizm, stoicyzm*;
 nazwy rodzajów pisma: *brajl, cyrylica, szwabacha*;
 nazwy dyscyplin sportowych: *alpinizm, maraton, taternictwo*.

Jak widać, poza derywatami morfologicznymi są też neosemantyzmy, będące efektem procesów apelatywizacji niewspomaganych dodatkowo wykładnikami słowotwór-

czymi — typu: *adonis*, *alfons*, *amper*, *angstrem*, *aurora* (Michalewski 1972). Liczną grupę stanowią również przymiotniki, nie tylko derywaty ogólnorelacyjne, ale derywaty o znaczeniu lokatywnym, temporalnym i posesywnym, pochodne od wyrażen przyimkowych z imiennym komponentem realizowanym przez nazwę własną, typu *nadwiślański*, *postpeerelowski*, *przywatykański* (Wtorkowska 2001).

Zakres włączanego do słowników współczesnej polszczyzny materiału obejmującego pochodne nazwy własnej warto zilustrować konkretnym przykładem, który równocześnie umożliwi zaobserwowanie pewnych modyfikacji w strategii opisu leksyko-graficznego, zwłaszcza istotnych na etapie formułowania zasad hasłowania. Punktem wyjścia będzie tu materiał zgromadzony w słowniku gniazd słotwórczych (2001), przykładem zaś gniazdo z centrum *Ameryka*. Obejmuje ono 16 derywatów (nb. wybór tego słownika jako punktu odniesienia nie jest przypadkowy, słownik gniazdowy bowiem opiera się na materiałach zawartych w słownikach ogólnych polszczyzny i w zasadzie uwzględnia tylko te pochodne, które w nich właśnie są potwierdzone):

<AMERYKA> red.
 ameryk-(ø) *chem.*
 [Ameryk-anin] red.
 Amerykan<>-ka 1.
 ameryk-ański
 amerykan<>-(ø) 1., 2., 3. *sport.*
 [amerykań<>-istyka]
 [amerykanist<>-(a)]
 amerykań<>-izm 1., 2., [Sz 3.]
 amerykan<>-ka 2.* , 3.* *księg.*, 4.* *poligr.*, 5. *roln.*, 6.* *sport.*
 [amerykańsk-ość]
 amerykań<>-izować (się)
 amerykaniz-acja
 [z-amerykanizować (się)]
 [latyn-o-amerykański] *supl.*
 [paleo/amerykański] *antr.*
 pan/amerykański

Pomijając na razie sposoby definiowania znaczeń poszczególnych leksemów w podstawowych dla polszczyzny słownikach, warto zwrócić uwagę na dobór haseł i ich wzajemne relacje.

SJPDor (1958): Nie podaje hasła bazowego i nazwy mieszkańca. Nazwa mieszkanki Ameryki Płd. lub Płn. oraz obywatelki Stanów Zjednoczonych Ameryki Płn. stanowi podhasło w artykule z wokabulą **amerykanka**, gdzie przytoczono sześć innych znaczeń tego wyrazu. Brak rzeczownika abstrakcyjnego z sufiksem *-ość*. Rozbudowane hasło przymiotnikowe — poza przysłówkiem liczne połączenia wyrazowe, m.in. *bar a.*, *pojedynek a.*, *złoto a.*, *sosna a.*, *plan a.*, *retusz a.*, *księgowość a.* ‘oszustwo’. Czasownik zwrotny stanowi podhasło hasła *amerykanizować* (nb. odnotowany w Suplemencie przymiotnik prefiksalny *proamerykański* nie został uwzględniony w słowniku gniazdowym).

SJPSz (1978): Także tu brak hasła bazowego i nazwy mieszkańca. Podobnie jak w SJPDor, o uwzględnieniu żeńskiej nazwy osobowej zdecydowały nieproprialne zna-

czenia leksemu *amerykanka*. Analogiczne zasady przyjęto tu przy hasłowaniu czasowników. Nowością jest rzeczownik odsłowny *amerykanizowanie (się)*.

PSWP (1994): 18 odrębnych haseł i 1 odsyłaczowe. Odnotowuje nazwę bazową. Odrębne hasła stanowią **Amerykanka** ‘mieszkanka..., obywatelka...’ oraz **amerykanka** jako wyraz pospolity z siedmioma znaczeniami, rzeczowniki odsłowne **amerykanizowanie** i **amerykanizowanie się**, hasło przymiotnikowe analogiczne do SJPDor.

SWJPDun (1998): 7 artykułów hasłowych, nazwa bazowa występuje tu tylko jako hasło odsyłaczowe („zob. odkrywać — odkryć (na nowo) Amerykę”), brak nazwy mieszkanka, pod derywatem żeńskim z sufiksem *-ka* brak znaczenia ‘mieszkanka’, derywaty z sufiksem *-izm* (‘I — ‘wyraz ...’, II — ‘zespół cech ...’) traktowane są jako homonimiczne, czasowniki zwrotne stanowią odrębne hasła, czasowniki bezprefiksalne i prefiksalne (**amerykanizować** — **zamerykanizować**, **amerykanizować się** — **zamerykanizować się**) jako człony pary aspektowej łącznie stanowią wokabulę jednego artykułu hasłowego.

ISJP (2000): brak tu nazwy bazowej, jako odrębne podane są nazwy mieszkanka (też potoczne **Amerykaniec**) i mieszkanki, także **amerykanizacja** i **amerykanizm**, przymiotnik i podhasło przysłówki (*po amerykańsku*), czasownik zwrotny stanowi podhasło niezwrótnego. Odnotowane są ponadto przymiotniki złożone **południowoamerykański** i **północnoamerykański**.

SOPMiod (2002): Pod hasłem **Ameryka** w części poświęconej rodzinie wyrazów podano, że „Od nazwy Ameryka pochodzą *Amerykanin, Amerykanka, Amerykanie, [...]* *amerykanka*. Inne wywodzące się od wyrazu *Ameryka* formy to przymiotnik *amerykański* i rzeczownik *amerykanizacja*”.

USJP (2004): Odnotowuje bazową nazwę własną. Odrębne hasła stanowią tu **Amerykanin**, **Amerykanka**, dalej nazwa dyscypliny naukowej (**amerykanistyka**) i specjalista w jej zakresie (**amerykanista**), ponadto **amerykanizacja**, **amerykanizm**, a także czasowniki: **amerykanizować** i zwrotny — **amerykanizować się**, przymiotnik **amerykański** i jako podhasła pochodne: *amerykański* w użyciu rzeczownikowym pot. ‘język’ i przysłówki *po amerykańsku*, odrębne zaś **amerykańskość książk.**, **amerykańszczyzna** (także **latynoamerykański**, **południowoamerykański**, **północnoamerykański** i **proamerykański**).

SPSBral (2005): 12 odrębnych haseł, brak nazwy bazowej. W hasle **amerykanistyka** odnotowano przymiotnik **amerykanistyczny** oraz rzeczowniki **amerykanista**, **amerykanistka** bez informacji o znaczeniu. W hasle **amerykanizacja** podano czasowniki **amerykanizować**, **amerykanizować się**. Dwa hasła **amerykański** (przymiotnik i rzeczownik w zn. ‘język’ (oddzielnie też **panamerykanizm**, **panamerykanista**, **panamerykański**, **proamerykański**, **zamerykanizować**, **zamerykanizować się**). Nowe hasła **American dream** oraz **amerykańszczyzna**.

W przedstawionych strategiach najistotniejsze jest to, że tylko niektóre słowniki podają bazową nazwę własną (PSWP, SOPMiod, USJP) i pochodną od niej nazwę mieszkanka (PSWP, SOPMiod, ISJP, USJP), derywat żeński od nazwy mieszkanka — poza jednym wyjątkiem (SWJPDun) — traktowany jest jako hasło polisemiczne, czasownik zwrotny częściej traktowany jako podhasło, prefiksalne derywaty czasownikowe podawane są jako człony pary aspektowej (SWJPDun) lub oddzielne hasła (USJP, SPSBral).

	SJPDor	SJPSz	PSWP	SWJP-Dun	ISJP	USJP	SPS-Bral
American dream							+
ameryk	+	+	+	+		+	+
Ameryka			+	(+)		+	
amerykan	+	+	+	+			+
Amerykaniec			+		+		
Amerykanin			+		+	+	
amerykanista	+	+	+			+	(+)
amerykanistka							(+)
amerykanistyczny			+				(+)
amerykanistyka	+	+	+			+	+
amerykanizacja	+	+	+	+	+	+	+
amerykanizm I	+	+	+	+	+	+	+
amerykanizm II				+			
amerykanizować	+	+	+	+	+	+	(+)
amerykanizować się	(+)	(+)	+	+	(+)	+	(+)
amerykanizowanie	+	+	+				
amerykanizowanie się		(+)	+				
Amerykanka	(+)	(+)	+		+	+	
amerykanka	+	+	+	+	(+)	(+)	+
amerykany			(+)				
amerykański	+	+	+	+	+	+	+
amerykański			(+)			(+)	+
amerykańskość	±	+	+			+	
amerykańszczyzna						+	+
latynoamerykański	+		+			+	
po amerykańsku			(+)		(+)	(+)	
proamerykański	±	+	+	+		+	+
południowoamerykański						+	
północnoamerykański			+			+	
zamerykanizować			(+)	(+)		+	+
zamerykanizować się			(+)	(+)		+	+

W nawiasie zaznaczono wytłuszczone w słownikach podhasła, znakiem ± zaznaczono hasła z Suplementu SJPDor.

Osobnym problemem są definicje. Oczywiście, są one zróżnicowane, zależą od przyjętych strategii objaśniania znaczeń w poszczególnych słownikach i indywidualnych zasad ich realizacji. Niemniej dadzą się tu ustalić pewne typy, które w różnym stopniu zdają sprawę z tego, że mamy do czynienia z pochodnymi od nazw własnych. W wypadku analizowanych wyżej haseł można stwierdzić co najmniej cztery różne sposoby objaśniania ich znaczenia: a) bez odwoływania się do bazowej nazwy własnej, b) z definicją zawierającą bazową nazwę, c) z definicją zawierającą derywat od nazwy bazowej bezpośrednio motywujący wyraz hasłowy, d) z definicją podającą zarówno nazwę bazową, jak i pochodne od niej.

Ad a) definicjami bez wskazywania na nazwę własną opatrzone są hasła: **ameryk** ‘pierwiastek chemiczny’, **amerykan** 1. ‘in. amerykanka w zn. 4; odkryty, zwykle dwukołowy powóz ...’, 2. ‘rodzaj gry w bilard’, 3. gw. ‘pług’, 4. *blp* ‘gatunek ziemniaków’, 5. *sport*. ‘jacht ...’ (SJPDor).

Ad b) definicjami zawierającymi nazwę własną opatrzone są hasła: **amerykanistyka** ‘nauka o Ameryce, o jakiegokolwiek dziedzinie życia Ameryki’ (SJPDor).

Ad c) definicjami zawierającymi derywaty od nazwy bazowej opatrzone są hasła: **amerykanista** ‘specjalista w którymkolwiek z działów amerykanistyki’, **amerykanizować się** ‘ulegać amerykanizacji’, **amerykanizm** ‘1. zespół cech charakterystyczny dla cywilizacji północnoamerykańskiej’, 2. ‘osobliwość charakterystyczna dla języka angielskiego w Stanach Zjednoczonych Ameryki Płn.’, 3. ‘forma, wyraz, wyrażenie, zwrot, konstrukcja składniowa użyte w jakimś języku pod wpływem języka amerykańsko-angielskiego’, **Amerykaniec** ‘niektórzy mówią **Amerykańce** o Amerykanach’ (ISJP), **amerykańskość** *książk.* ‘zespół cech właściwy życiu i kulturze Amerykanów ze Stanów Zjednoczonych’ (USJP).

Ad d) definicjami zawierającymi tak nazwę bazową, jak i odpowiednie derywaty od niej opatrzone są hasła: **amerykanizacja** ‘wprowadzanie stosunków właściwych Ameryce; stosowanie wzorów amerykańskich’ (SJPDor), ‘wzorowanie się na amerykańskim stylu życia; wpływanie na kogoś, by przejął cechy charakterystyczne dla Amerykanina’ (SWJPDun), **amerykanizować** ‘przeszczepiać swoiste cechy amerykańskie, obyczaje, mowę, stosunki i wzory; poddawać wpływowi amerykanizmu’, **amerykański** ‘mający związek z Ameryką, właściwy Ameryce lub Amerykanom, pochodzący z Ameryki, wyprodukowany w Ameryce itp.’.

W wypadku haseł polisemicznych każde ze znaczeń może być opatrzone definicją innego typu, por. **amerykanka**: 1. Amerykanka ‘mieszkanca Ameryki Płd. i Płn.’, 2. Amerykanka ‘obywatelka Stanów Zjednoczonych Ameryki Płn.’, 3. ‘fotel-łóżko’, 4. ‘in. amerykan’, 5. *księg.* a) ‘in. księgowość amerykańska...’, b) ‘księga używana w księgowości amerykańskiej’ (SJPDor), **amerykańszczyzna** *pot.* a) amerykańska odmiana języka angielskiego’, b) ‘to, co jest charakterystyczne dla Stanów Zjednoczonych lub stamtąd pochodzi’ (USJP). Ustalenie reguł zastosowania powyższych typów objaśnień wymagałyby zarówno dokładnych analiz materiału z poszczególnych słowników, jak i dodatkowych badań porównawczych.

Z powyższych danych wynika także obserwacja, że w objaśnieniach znaczeń wyrazów pochodnych od nazw własnych w większości słowników dość swobodnie pod-

chodzi się do problemu motywacji bezpośredniej i pośredniej derywatów. Informacje o słowotwórczych relacjach konsekwentnie zawierają artykuły hasłowe w PSWP:

ameryk z *łacińskiego* americium — od Ameryka — nazwy kontynentu
Ameryka *pochodny* od Amerigo Vespucci — imienia podróżnika włoskiego
amerykan *pochodny* od Ameryka
Amerykaniec *pochodny* od Ameryka
Amerykanin *pochodny* od Ameryka — nazwy kontynentu i państwa
amerykanista *pochodny* od amerykanistyka
amerykanistyczny *pochodny* od amerykanistyka albo amerykanista
amerykanistyka *pochodny* od amerykański
amerykanizacja *pochodny* od amerykanizować
amerykanizm *pochodny* od amerykański
amerykanizować *pochodny* od amerykański
amerykanizować się *pochodny* od amerykanizować
amerykanizowanie *pochodny* od amerykanizować
amerykanizowanie się *pochodny* od amerykanizować się
Amerykanka *pochodny* od Amerykanin
amerykanka *pochodny* od amerykański
amerykański *pochodny* od Ameryka
amerykańskość *pochodny* od amerykański

Polska praktyka leksykograficzna drugiej połowy XX wieku zdaje się potwierdzać, że obecność w słownikach ogólnych nazw własnych i pochodnych od nich wyrazów uzależniona była od znaczenia tychże. Apelatywne znaczenie kwalifikowało je jako potencjalne hasła słownikowe. Równocześnie obecność pewnych haseł, a brak innych sugeruje, że o ich uwzględnianiu mogła decydować seryjność odpowiednich typów derywatów oraz ich frekwencja w tekstach. Od arbitralnych rozstrzygnięć leksykografów natomiast zależało to, czy nazwy własne niemające znaczeń apelatywnych trafiały do słowników jako wyrazy bazowe odpowiednich formacji słowotwórczych. Kluczową rolę odgrywały także względy pozamerytoryczne, jak np. wielkość słownika (por. niezgodny z praktyką leksykograficzną ostatnich lat postulat: „Nie mogą, z e w z g l ę d ó w o b j ę t o ś c i o w y c h [rozstrzelenie moje K.K.] znaleźć się w słowniku nazwy pochodne od nazw własnych, tworzące regularne serie (przymiotniki, nazwy narodowości, nazwy mieszkańców)”, Cieślíkowa 1993: 29). Niezależnie jednak od tego obserwuje się wzrost liczby derywatów od nazw własnych zamieszczanych w wydawanych ostatnio słownikach. Można to wiązać z rozbudową zasobu środków derywacyjnych i rozszerzaniem się ich możliwości walencyjnych, a także ze wzrostem aktywności słowotwórczej wspomnianych nazw, co w sumie przyczynia się do zwiększenia inwentarza pochodnych od nich. Te tendencje dokumentują opracowania monograficzne, jakie w ostatnich latach ukazały się na rynku księgarskim. Opierając się na tych ustaleniach, można się pokusić o pewne sugestie pod adresem opracowywanego aktualnie słownika współczesnej polszczyzny. Ponieważ nowe nośniki informacji nie stwarzają barier co do objętości tego opracowania, można pomyśleć o maksymalnie pełnym zbiorze takich leksemów. Wskazane by to było także z uwagi na znaczną liczbę derywatów i ich typów od niektórych podstaw oraz sporą wariację form. Takie plany usprawiedliwia obecny

w tytule słownika przymiotnik *wielki*. Dostępne monografie z pewnością ułatwiłyby zestawienie wstępnej listy haseł. Rozbudowany korpus pozwoli na tekstowe potwierdzenie obecności odpowiednich wyrazów i egzemplifikację ich użycia. Do rozważenia naturalnie pozostaje kwestia harmonogramu prac.

Bibliografia

- Bochnakowa A., 1994, Rzeczowniki pospolite utworzone od obcych nazw, *Onomastica XXXIX*, s. 185–189.
- Бродзяк Й., 1974, Словообразовательная структура этнонимов в современном русском языке в сопоставлении с польским языком, *Rozprawy Komisji Językowej WTN XIX*, s. 137–153.
- Chlebda W., 2000, Ile jest *Mławy* w Mławie? Pochodne nazw własnych w językowym obrazie świata Polaków, [w:] *Język a kultura*, t. 13: Językowy obraz świata i kultura, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław, s. 247–259.
- Chludziński A., 2006, Najnowsza warstwa eponimów odantroponimicznych zawarta w *Nowym słowniku gwary uczniowskiej*, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok, s. 39–46.
- Cieślikowa A., 1993, Leksykografia nazw własnych a leksykografia nazw pospolitych, [w:] *Wokół słownika współczesnego języka polskiego*, t. III: Zakres selekcji i informacji, red. W. Lubaś, F. Sowa, Kraków, s. 23–31.
- 2006, *Onimizacja, apelatywizacja a derywacja*, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok, s. 47–56.
- Derę B., 2005, *Pochodne nazw własnych w słowniku i tekście*, Opole.
- Długosz-Kurczabowa K., 1990, *Apelatywizacja biblijnych nazw własnych w języku polskim*, Wrocław.
- Dvonč L., 1966, Odvodzovanie obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov v slovenčine, *Jazykovedný časopis XVII*, s. 170–177.
- Grodziński E., 1973, *Zarys ogólnej teorii imion własnych*, Warszawa.
- Heinz A., 1963, Zagadnienie derywacji przymiotników od imion własnych, *Onomastica VIII*, s. 19–59.
- Kaleta Z., 1998, Teoria nazw własnych, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, s. 15–36.
- Kallas K., 2003, Struktura gniazd słowotwórczych konstytuowanych przez rzeczowniki nazywające państwa (kraje), [w:] *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowanie*, Kraków, s. 64–85.
- 2006, Struktura gramatyczna gniazd słowotwórczych konstytuowanych przez antroponimy, *LingVaria I*, s. 57–71.
- Karpluk M., 1986, Staropolskie nazwy krajów egzotycznych (*Afryka, Ameryka, Azja* — przegląd derywatów), *Onomastica XXX*, s. 147–158.
- Komárek K., 2001, *Apelatywizacja i proprializacja w antroponimii biblijnej*, [w:] *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. VI, red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, Poznań, s. 91–98.
- Kopeřdan Š., 1958, K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov, *Jazykovedné štúdie III: Spisovný jazyk*, s. 83–106.
- Kosyl Cz., 1974, O przechodzeniu nazw własnych do kategorii nazw pospolitych (na materiale gwary studenckiej), *Onomastica XIX*, s. 85–104.
- Kowalik-Kaleta Z., 1982, Miejsce kategorii nazw mieszkańców (*Polanin, Francuz, warszawiak*) oraz etników (*Wiślanie, Litwini*) w systemie językowym, *Onomastica XXVII*, s. 39–53.
- Kreja B., 1978, Problematyka słowotwórcza derywatów od nazw geograficznych we współczesnym języku polskim, *Gdańskie Studia Językoznawcze II*, s. 5–18.

- L u b a ś W., 2006, O kategoriach onimiczno-apelatywnych w polszczyźnie, [w:] *Manuscula linguistica in honorem Alexandrae Cieślíkowa oblata*, Kraków, s. 261–274.
- M a c h n i c k a V., 2005, Dlaczego i w jaki sposób nazwy własne stają się nazwami pospolitymi? — próba prześledzenia zasadniczych procesów na wybranych przykładach, [w:] *Nazewnictwo na pograniczach*, red. J. Ignatowicz-Skowrońska, Szczecin, s. 45–56.
- M a g d a - C z e k a j M., 2003, Imiona a nazwy roślin. Onimizacja i apelatywizacja, *Onomastica XLVIII*, s. 209–223.
- M a l e c M., 1998, Etonimy. Nazwy narodowości, nazwy mieszkańców, [w:] *Polskie nazwy własne*. Encyklopedia, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, s. 181–188.
- M a l i c k a O., 1986, Apelatywizacja nazw własnych jako proces derywacji semantycznej, *Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Seria A. Filologia Rosyjska XXV*, s. 95–99.
- M i c h a l e w s k i K., 1972, Udział imion własnych we wzbogacaniu apelatywnych zasobów słownikowych, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego XVIII*, s. 101–131.
- M i o d e k J., O r z e c h o w s k i K., P i o t r o w s k i J., 1967, Nomina propria w funkcji wyrazów pospolitych, *Językoznawca 16–17*, s. 65–73.
- M r ó z e k R., 2006, Apelatywna sfera językowa a sfera onimizacji — przed- i poglobalizacyjny problem onomastyki, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok, s. 153–163.
- O s t r o m ę c k a - F r ą c z a k B., 2001, Nazwy własne jako podstawy derywacji, [w:] *Współczesna leksyka*, red. K. Michalewski, cz. II, Łódź, s. 67–75.
- P a j e w s k a E., 2005, Rzeczowniki pospolite od nazw własnych w ujęciu leksykograficznym (na podstawie *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod redakcją S. Dubisza), [w:] *Nazewnictwo na pograniczach*, red. J. Ignatowicz-Skowrońska, Szczecin, s. 65–77.
- P a ł u s z y Ń s k a E., 2003, Nazwy własne w funkcji nieonomastycznej, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn, s. 115–120.
- P i e l a A., 2001, Osobowe *nomina propria* jako podstawy słowotwórstwa derywatów, *Poradnik Językowy*, z. 8, s. 28–40.
- R ó ż y c k a I., 2006, Czasowniki z obcą nazwą własną w podstawie, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok, s. 173–183.
- R u d n i c k a E., 2006, Eponimizmy versus eponimy. Eponimizmy jako efekt mechanizmu apelatywizacji eponimów, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok, s. 185–199.
- R u t k o w s k i M., 2007, Nazwy własne w strukturze metafory i metonimii, Olsztyn.
- R y m u t K., 1988, Nazwy własne w słowniku współczesnego języka polskiego, [w:] *Wokół słownika współczesnego języka polskiego. Materiały konferencji w Paszkówce 26–28 XI 1986 r.*, red. W. Lubaś, *Studia Leksykograficzne I*, Wrocław, s. 117–123, przedruk w: tegoż, *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*, Kraków 2003, s. 224–230.
- S a t k i e w i c z H., 1992, *Europa, europejski, Europejczyk*, *Poradnik Językowy*, z. 7, s. 547–548.
- S c h a b o w s k a M., 1972, Apelatywizacja rzeczowników własnych na przykładzie wyrazów zapożyczonych do języka polskiego, [w:] *Symbolae polonicae in honorem Stanislai Jodłowski*, Wrocław, s. 155–164.
- S m o c z y Ń s k i P., 1962, Nomina appellativa i propria we wzajemnym oddziaływaniu słowotwórczym, *Biuletyn PTJ XXI*, s. 61–82.
- S m ó ł k o w a T., 2002, Nazwy własne jako podstawa nazw pospolitych, [w:] *Język w przestrzeni społecznej*, red. K. Rymut, U. Żydek-Bednarczuk, Opole, s. 339–350.
- S u l i s z M., 1969, Budowa słowotwórcza nazw etnicznych w języku polskim (Formacje z przyrostkiem *-'anin, -ak // -'ak, -czyk, -ik // -yk, -in // -yn*), *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego 7*, s. 287–341.
- T a s z y c k i W., 1976, Rzeczowniki typu *lisowczyk, towiańczyk, piłsudczyk*, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Językoznawcze III*, s. 81–85.

- Tyrpa A., 2006, Apelatywizacja etnonimów, [w:] Onimizacja i apelatywizacja, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok, s. 261–269.
- Urbańczyk S. red., 1978, Encyklopedia wiedzy o języku polskim, Wrocław.
- red., 1991, Encyklopedia języka polskiego, Wrocław.
- Wtorkowska M., 2001, Przymiotniki derywowane od wyrażen przyimkowych we współczesnym języku polskim, [w:] Współczesna leksyka, red. K. Michalewski, cz. II, Łódź, s. 182–190.
- Zarebski R., 2003, Etonimy i nazwy odtenczne w polskich przekładach Nowego Testamentu, *Onomastica XLVIII*, s. 45–78.
- Żmigrodzki P., 2003, Wprowadzenie do leksykografii polskiej, Katowice.

Słowniki

- Kopaliński W., 1996, Słownik eponimów, czyli wyrazów odmiennych, Warszawa.
- Łaziński M., 2007, Słownik nazw miejscowości i mieszkańców z odmianą i poradami językowymi, Warszawa.
- Słownik gniazd słotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, 2001, red. H. Jadacka, t. 1: T. Vogelgesang, Gniazda odprzymiotnikowe, Kraków; t. 2: H. Jadacka i in., Gniazda odrzeczownikowe, Kraków.
- Słownik gniazd słotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, 2004, t. 3: M. Skarżyński i in., Gniazda odczasownikowe, cz. 1–2, Kraków; t. 4: M. Skarżyński, Gniazda motywowane przez liczebniki, przysłówki, zaimki, przyimki, modulanty, onomatopeje, wykrzykniki, Kraków.
- MSJP — Mały słownik języka polskiego, red. M. Skorupka, H. Auderska, Z. Lempicka, Warszawa 1968.
- SOPMiod — J. Miodek, Słownik ojczyzny polszczyzny, oprac. M. Zaśko-Zielińska, T. Piekot, Wrocław 2002.
- SPSBral — Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów, red. J. Bralczyk, Warszawa 2005.